

Arany János 1850 szilveszterén

1850... A szabadságharc bukása utáni első év közhangulatát — Kemény Zsigmond szavaival — a félelem határozta meg. Nagyon félős idők jártak akkoriban — ilyen mondatokat visszaemlékezések sorában olvashatunk —, és ez az érzet némiképp elnyomta a fájdalomét, ezzel segítvén az idők változásának belső elviselését. „Túrnünk kell, mit a sors ránk mért” — tanácsolta az év decemberének végén barátjának Vörösmarty Mihály. Az adott helyzetben ez az (a túsús), amit költők, írók leginkább „tehetnek”...

Vidéken meghúzódni, „kitalálni” és „hozzáelkesedni” a tárgyhoz, amiről írni „tudnak”. Nem cselekedhetett mást Arany János sem. Szalontai magányában hírek, évfordulók, emlékek foglalkoztatták (a cs. kir. szolgabírótól kapott napi munkán túl) esztendőkönn át, s olykor — írta később — „lírai hangulatba” esett. Miként 1850 utolsó napján.

1850 tavaszán idősb Tisza Lajos (Kálmán apja) meghívta a Szalontával határos Gesztre, hogy legkisebb fiát, Domokost, akinek volt némi költői tehetsége, a lírára oktassa. Geszten 1851 őszéig volt állásban. 1850-től ismét dolgozott folyóiratokba és különféle albumokba. Legtöbbször lírai költeményekkel jelentkezett. Az erre az időszakra jellemző heves lelki vívódás erős alanyi hangulattal jelent meg verseiben. *Katalin* című „beszélyének” tragikus tárgyát izgatott lírai hang kíséri. A *Bolond Istók* első éneke (*Csokonai Lapok*, 1850), ami ugyancsak ekkoriban készült, önmagát és az idealizmust kicsúfoló keserű humorral van tele.

Verset írt azután 1850. december 31-én, Szilveszter-éjen. Méghozzá úgy, hogy — szokásához híven — különös gonddal ügyelt a formára. A számok könnyen megjegyezhető összegét alkalmazta, hatszor nyolc, azaz negyvennyolc sor. A költemény rendezettségét, fegyelmet sugall. Erre épp abban az évben — a lírai termés mutatja — nagy szüksége volt. Ilyen strófatípusban írta az *Emléklapra, Évek, ti még jövendő évek, Letésem a lantot, Fiamnak, Juliska elbujdosása, A honvéd özvegye* — hogy csak a legfontosabbakat említsem — című verseit. Már Erdélyi János észrevételezte — kisebb költeményeiről szólva —, hogy a költő „kedveli a nyolcsorosot, melyet a négy sorosból rakott össze, s úgy látszik, hogy egy-egy gondolati mozzanatra neki ennyi elég és legalkalmasabb”.

Ha igaznak fogadjuk el, hogy a tartalom „minden egyes konkrét esetben” sajátosan vonatódik meghatározott ritmushoz (Lukács György), akkor a választott forma mögött mélyebb, messze elágazó összefüggéseket kell látnunk. Aranynál a jambusi ritmus legtöbbször lassú, melankolikus lejtéssel társul. Verseik sorozatára hivatkozhatunk — *Gondolatok a békekongresszus felől, Egynémely nagyocska emberre, Letésem a lantot* —, amelyek panaszos, elégius hangulatúak. S az év vége? Hangulatilag ez is *kettősséget* mutat:

*A vén sírásó haldokol:
Vígán tehát ágya körül!
Ki annyit sírba fektetett —
Most a sor óráé kerül.*

*Hajrá fiúk! ez a pohár
Az elfolyt nyolcszáz-ötvenért!
Kivan, — nincs egy nap híja se —
Bohó, ki többet is remélt!*

Látjuk, a jambus feszes perdülését feloldja némileg a páratlan sorok rímtelenségével, s a empó fékezésre szolgál a sok írásjel is. Ugyanakkor kevés a három- vagy több szótagos lassító szavak száma. S amikor a refrén felszólítása nyomán felgyorsulna a haladás, hosszabb szavak fékezik a ritmust. Engedné is, meg nem is. Vigadna, de valami visszafogja. Ha emlékeit észbe idézi, szomorkodnia kell, ám az alkalom a vigasságé.

Határvonalon áll. Évnek határán. Vagy másén is?

A gyökerek legalább egy évet átfognak. 1849 János-napján kísérelte meg először Arany, hogy a felmérhetetlen veszteséget számba vegye és név nélkül bár, de félreérthetetlenül írjon Petőfi eltűntéről. A *Névnapi gondolatok* mögött égető, kínzó magányosságot a feledhetetlen barát emléke sem tudja elűzni, hiába gyűjt világot:

*Kis mécsfényt neked is, korod büszkesége,
Lángszellem! ki jövél s eltűnél... de hova? —
Most üstökös, melyet élők nemzedéke
Egyszer lát s azontúl nem lát többé soha!*

Alig mérhető fel, hogy az 1849-es év *kettős* tragédiája („Mondjad, hogy én is kettőt gyászolok” — írta az *Emléklapra*) mekkora törést jelentett Aranynak. Hónapokig „kibeszélhetetlen” Petőfi fájdalmas halála és a szabadságharc tragikus elbukása. S amikor mégis felidézi a tényeket, amikor szembenéz a valóval, akkor szükségképpen lesz borongóvá, sötétté gondolkodása, és ír fekete tónusú verseket. A hangulat egyik jelentkezési módja a versekben a magány. Arany eredendően társas lény, baráti támaszt, biztatást, megértést, jó szót váró alkata ettől szenvedett a legjobban.

A borongós képzetek, „kimerült, fáradt, egykedvű” érzetek nem szűntek meg az évhatárral, így az 1850-es év lírai termését is a gyász, a fájdalom, a szomorúság határozta meg. Hosszú ideig nem tudott egyébire gondolni, mint boldogtalanságának nagyságára, majd kérdést kérdésre halmozott arról, mi történhetett nagy barátjával. *Emléklapra* című költeményének záró soraiban reményvesztetten írta: „Majd csak felszárad a könny... ámde a bú? — / Oszlik talán egy hosszú életen.” 1850 kezdetén a bánat külső jegyeinek tekintetében bizakodóbb, de a belső törések, a lelki trauma oldódását távoli időpontok függvényévé tette. Nyilvánvaló, épp a *Szilveszter-éjen* cáfolja, hogy az ilyen „előrejelzéseket” nem kell szó szerint értelnünk; hangulatilag sokszor pillanatnyi termékek és csaknem bizonyosra vehető felülvizsgálatok, illetve az átalakuló körülményekkel változó benső énnel történő szembesítésük. Az őszülés külső jelentkezését például két sikon észlelte Arany, s ekként az időhöz — mint objektív támaszhoz — kapcsolt lelki-erkölcsi tényezőket:

*Kaján elődötök, a múlt,
Adós maradt sok szép örömmel,
Míg szerfölött is osztá bűt;
Ennek kamatját, jó reményül,*

*Fizessétek le most nekem;
Ki tudja, úgylis: érem én azt,
Hogy a tőkét fölvehetem?*

(Évek, ti még jövendő évek)

A dolgokkal történő új és újabb szembesüléstől már csak egy lépés (időben persze hónapnyi vagy annál is elnyúlóbb periódus) az emlékezés, az állandó múltra tekintés terességének felismerése: „átkos, nyomasztó tereh” — írta 1850. március 15-én keltezőve (*Évnapra*). S ezután, ha még vannak is rezignáltabb, szomorúbb, pesszimizisztikus gondolatiságú lírai darabok (például *Reményem, A hajótörött, A honvéd özvegye, Egynémely nagyocska emberre*), a tavasz, majd még inkább a nyár nyilvánvalóan derűs, olykor szinte már vidám szerepjátzásra alkalmat teremtő témákat hozott. Az *Írószobámban* a tréfás öngúnyig jutott el, *Egressy Gábornak* törökországi bűjdosásából való visszatérésekor készült ódájában felszólítja önmagát:

*De fátyol a búra! — s mellyel köszöntélek,
Ne legyen legalább halotti ez ének:
Szólj vidámabban lant!
Az öröm, hogy itt vagy, képtelen reménnyel
Csalogat: ki tudja, hát ő nem jön-e el?...
Hátha eljő — s dalland!*

Bár az ősz, 1850 ősze újra borongóssá változtatta a hangulatot, de a tél ismételten teret nyitott a vidámságnak, az örömnök. A *Szilveszter-éj*ent közvetlenül megelőző lírai darabok saknem mindegyikében tréfálgató hajlam, szelíd humorú játékoság nyilatkozott meg (*Vojna levelei öccséhez, Téli vers, Az ó torony, Varga Mihály*). A kedélyhullámmás, illetve a enne rejlő kettősség hordozott egy az év végéig többé-kevésbé rejtett ellentmondást, a „fá-lyol” borítása a műltra, a távoli eseményekre, nem jelentheti azoknak végleges eltűnését, sem-üssé válását! A lepel alól — valamely inspiráció hatására — bármikor előbukkanhatnak. Az év búcsúztatásakor különösképpen. Babits Mihály érzékeny megfigyelése szerint Arany rája (leginkább ebben a pályaszakaszban) nem közvetlen benyomásoknak adott formát, ha-em a múltból, az emlékekből „táplálkozott”. A Szilveszter éje sokszorosan ilyen irányba ha-ott. Megjegyzendő, hogy a szomorúság, a bánkódás hangulatának fokozatos háttérbe kerü-ise az év végén szinte feloldhatatlan ellentmondást eredményezett, azt, hogy miként vegyít-ető a vidámságra hajló kedv a visszatekintés borongásával. Ugyanez az ellentét tűnik elő a-ásik oldalról, az évbúcsúztatás vidámságát komor gondolatok, emlékek akasztják meg.

Közömbös az, hogy tényleges vagy csupán elképzelt mulatság íratta Arannal a *Szilvesz-ter-éjen* sorait. Ennél figyelmet érdemlőbb, hogy nem megszüntetni akarja az ellentmondást, anem az adott formába kényszeríteni. A „vígság” perdülő-gyorsabb ritmust igényelne, a yásos év értékelése, a bűjdosókra forduló figyelem viszont lassúbb, egyenletesebb tempót. z előbbit a szavak szótagszáma meghatározóvá tenné, ha mondattani szempontból nem úgy pitette volna versét a költő, hogy az fékezőleg hasson. Arany két-két soronként elkülönít-he-ő, viszonylag önálló egységeket kapcsolt össze füzérré, verssé. Metrikailag ekként a *Szilvesz-ter-éj*ent kétsoros jambusi tizenhatos beosztásának tekinthetjük. Szintaktikailag ennek meg-elölje a kétsoros összetett mondat: „Ki annyit sírba fektetett, / Most a sor óréa kerül”, Használja, ki mozogni tud, / Ezt az előnyét legalább.” Sok helyütt három vagy négy sort is tfogó összetétel van, de ezek is zárt egységek, amelyeknek egymást magyarázó-értelmező vo-átkozásaikkal befelé szorosabb a kapcsolatuk, mint a megelőző vagy következő részekkel: Hányan vagyunk, kik a sorstól / Rongyot kapánk élet helyett, / Mégis mivelhogy nincs kü-lynb, / Hordjuk biz’ azt, amíg lehet!” Itt az ellentétezés szembeötlő, felfogható kettős állítás-ént, vagyis az egész költemény és Arany Szilveszter éji gondolkodása szempontjából úgy, ogy metrikai és szintaktikai egységként lezárul (vagy legalábbis kontroverziát mutató) özlések láncolatával alakította a verset.

Az alkalom kínál egy kiemelkedő fontosságú elemet. Ez a „vigan”. Ismételte is 1850 zilveszter éjjelén. Kétszer felszólító értelemben, egyszer pedig cselekvést nyomatékosító-ma-yarázó tartalommal. A kezdet és a vég körüli elhelyezése önmagában allúzió arra, hogy a-erkezet tartó pillére. Kiemelt szerepét fokozza, hogy ehhez viszonyítva világ mely értelművé z életfilozófiai tartalmú meditáció, s a ház ablakán zörgető „vak madár” — ma már rejté-esnek tűnő — célzása. Az elemek csaknem személytelenül állnak össze (noha vannak utalá-ok egy konkrét helyszínre), nem tudjuk, mekkora körre érvényes, kikhez szól a felhívása. A ktív felszólítást a refrén, majd a ragozás teszi közösségi érvényűvé, annyira, hogy a pohar-izni hívott „fiúk”, a „dal között” virrasztók csoportja országnyi „társasággá” szélesedik. A vigan” ekként túlmutat önmagán s kifejezőjévé válik annak az 1850-ben egyre erőteljeseb-en érződő közhangulatnak, amely az „élni muszáj” parancsszavának engedelmessé, már emcsak kétségbeesett panaszt, hanem feledtető harmóniát, vidámságot, örömet, kedvt-e-mtő versezeteget is várt a lírikusoktól. A gyászos és fájdalmas események (a szabadsághar-!), az állandó múltbanezés, emlékezés egy időre „túlirt” témák lettek. Dokumentálja Gyulai ál levele, aki Arany Szilveszter éji töprengésével csaknem azonos időpontban tanácsolta a-lyóiratszerű vállalkozásba fogó Szilágyi Sándornak: „Nem lehet úgy írni, ahogy kellene, zután az ember bele is csömörlik, midőn az egész irodalom nem egyéb, mint forradalom s egint csak forradalom. Azt ajánlom neked, hogy tisztán szépirodalmi tartalmúak legyenek lzeteid.” Arany János „énekre” és „tánca” hívása ettől a hangulattól kapott a korabeli ol-ásók számára valós tartalmat.

Szilveszter éjen valakikhez beszélnie kellett! De hallgat-e valaki a magányba húzódó líri-ásra? S odafigyelnek-e arra, amit mond? Mit tegyen? Elképzél egy közösséget — és beszél. fikciót az emberek azonosítható csoportja kötné ténylegesen helyzethez. A „hajrá fiúk!” és tbbes számú ragozás ellenére a vers a *monológ*hoz áll közelebb (egy belső dialógus csírait egmutatva). Retorikai alakzatok gyakorisága is amellet szól, hogy a *Szilveszter-éj*ent átme-tiség jellemzi. Előfordul többek között kettőző magyarázat: „Kivan, — nincs egy nap híja”, „Egy vak madár az, mely repül, / A fürgeteg; — mint fű, esik”, máshol pedig félstrófa-

kon átívelő antitézis: „Már ezt leőrtük, úgy, ahogy, / Ami kevés még hátra van; / — Habá csak ellentétül is — / Virrasszuk dal között, vigan.” A gondolatmenet a retorikai forma tekintetében jól tagolható alaptételre, érvelésre és következtetésre épül. A fiktív multság a kifejezésre teremt lehetőséget.

A szervező motívumok közül legfontosabb az idő. 1850 Szilveszter éjjele átalakulása mutatja Arany időszemléletének. Korábban előre haladó objektivitást látott benne („Áll a torony, mint valami Babel, / Rajt’ az idő nyomtalanul jár el” — írta *Az ó toronyban*), amelynel hármasságából hozzá legközelebb a múlt állott. Épp az 1850-es esztendő fordította figyelmét a jövőre (*Évek, ti még jövendő évek*), s egyben arra is, hogy az időszámítás egységei egyszerűek soha vissza nem térőek, ahogyan az egyes ember élete is megismételhetetlen.

Ebből lesz érthető az azonosítás, hogy az éveket nemcsak megszemélyesítette, hanem antropomorf tulajdonságokkal ruházta fel: *az év haldokol*. E ponton szükséges utalni egy párhuzamra. Az óvbúcsúztatók közül Arany Szilveszter éji verse szemléletileg és motívumol tekintetében sok hasonlóságot mutat Petőfi 1844-es költeményével.

*Oh haldokló év! sírod mellett engem
Lágy bölcsejében ringat a remény,
S hahogy szabad, amit jövendő, hinnem:
A mennyországnak állok küszöbén,
Szomszédságában ilyen boldog kornak
Mondom, tűnő év, a bucsút neked,
S én mégsem írlak oda tégedet,
Hol boldog évim följegyezve vannak.*

(Bucsú 1844-től)

Az idő és az év különválasztása (s az utóbbi antropomorfizálásán) túl Arany a romantikus sírásó elemet is átvette, szigorúan követve Petőfi gondolatmenetét (a sírásónak is sírba kell feküdnie!):

*Egy esztendő a másik sírját ássa,
Gyilkolják egymást, mint az emberek,
Idő, szárnyadnak még egy csattanása,
S a jelen év is sírban szendereg.
Oltsd el, haldokló, hervadt ajakadnak
Léleketével életmécsedet,
Nem foglak odairni tégedet,
Hol boldog évim följegyezve vannak.*

Petőfi magáról szól, önnön boldogságának reményébe játszik bele a hazafiúi érzéseknél sötétebb tónusa. Arany személytelenül, pontosabban fiktív közösség nevében írt. A gondolatok kifejezésének logikája így is egyezéseket mutat. Mindkét költeményben kettős pályán halad a közlés: láncolatszerű folyamatként (fontossági sorrend szerint), illetve az előrelépés megszakító ismétlődés (refrén) formájában.

Arany nem haladta meg Petőfi búcsúztatójának eszmei-szemléleti szintjét, az 1850-es évet értékelve az országnyi közösség élete, hangulata jelzésére viszonylag egyszerű dolgokról írt — emlékezés, elmélkedés, hallgató összenézés. Költeményének „legszemélyesebb s legfontosabb” (Keresztury Dezső) mondata: „És szőljon az, hallgatók” — *a passzivitást* fogalmazta meg. Ez — a pusztá elemeket nézve — majdnem ugyanaz, mint Petőfi konklúziója (ti. az idő megakaszthatja az emberi cselekvéslehetőségeket). *A szabadságharc elbukása utáni első év végén az olvasók nem vártak ennél többet!* Az adott helyzetből a *Szilveszter-éjen* írója pontosan megérezte a kivezető utat. Olyan lelkiállapotot rögzített, amelyet vígság és szomorúság együtt jellemez. Összetartozásuk hangsúlyozása adott alapot ahhoz, hogy a későbbiekben már nem csak a vidámságban keresse az enyhülés nyugalmát, hanem úgy, mint egyik 1852-es versében

*Sivatagja életemnek!
Van pihenő rajtad;*

*Vészes hullám! szív-hajómat
Nem szünetlen hajtod
Ha nehéz bú és nehéz gond
Rossz napokat szerze:
Kárpótolja a nyugalom
Enyhületes perce.*

(Enyhülés)

Levelekben az év során sokszor panaszkodott arról, hogy nem képes már lelkesedni semmiért, hogy nincsenek tervei, reményei, életével alig tud mit kezdeni. Itt, ezen a ponton történt változás az esztendő végére. 1850 Szilveszter éje fordulópont az életről vallott nézetében. Innen a tétlenség, a szenvedés, túl az enyhülés reménysége, ahol a tehetetlenség érzetét tompíthatja a „kibeszélés”, lehet várva tűrni és csalódva hinni. Ezek felismerését és kimondását az ország közvéleménye várta; s Arany nem okozott csalódást.

CSIKÓS ANDRÁS RAJZA